Két évszázad gyermekei

A tizenkilencedik–huszadik század gyermekkorának története

Két évszázad gyermekei

A tizenkilencedik–huszadik század gyermekkorának története

Szerkesztette:
Pukánszky Béla

Eötvös József Könyvkiadó
Budapest, 2003

A kötet tartalma kapcsolódik a „Tizenkilencedik és huszadik századi magyar pedagógia-tankönyvek gyermekfelfogása” című, T 030 758 számú OTKA-kutatáshoz.

A fedél első oldalán Czóbel Béla Kislány (1928) című képe látható

Oktatási segédanyag

ISBN 963 9316 65 2

A kiadásért felel:
az Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt. vezetője
Készült: 26,6 (A/5) ív terjedelemben
Megjelent: 2003. júniusban
Naszály-Print Nyomdaipari Kft.
Vác
Felelős vezető: Dr. Hemela Mihályné

Tartalom

Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében

Kéri Katalin

(Pécsi Tudományegyetem)

Historiográfiai bevezetés

A gyermekkor-történeti kutatások a történettudomány egyik sajátos területét alkotják, és olyan inter- és multidiszciplináris megközelítést igényelnek a kutatóktól, ami korábban nem volt jellemző az effajta vizsgálódásokra.

Jelen tanulmány, melyben az 1950-es évek első felének magyarországi gyermekképéről szándékozom néhány megállapítást tenni – jelezve, hogy a témát illetően számos kutatás szükségeltetik még, és ez az írás csak néhány következtetés levonására vállalkozhat –, ezen új törekvés jegyében íródott. A (párt)politikai törekvések vizsgálata mellett igyekeztem betekintést nyerni nevezett időszak nevelési és demográfiai sajátosságaiba. Forrásaimat így megpróbáltam a lehető legszélesebb palettáról válogatni: áttekintettem korabeli törvényeket és rendeleteket, pártpolitikai dokumentumokat, sajtótermékeket (Nők Lapja, Magyar Jog, Óvodai Nevelés) és gyerekirodalmi művek részleteit, valamint korabeli fotókat. (Kutatásaimba ez idáig csak kevéssé építettem be a szóbeli adatközlők információit, visszaemlékezéseit, de szeretném kiemelni, hogy fontos kutatási feladatnak tekintem az efféle vizsgálódásokat, hiszen napjainkban még szép számmal elérhetőek és megszólaltathatóak az akkori korszakban élt személyek.)

A gyermekkor-történeti kutatások során is figyelembe kell venni azokat a nehézségeket, amelyek közelmúltunk történetének feltárása során jelentkeznek. Glatz Ferenc egy a Kádár-korszak kutatásával foglalkozó tanulmányában például kifejtette, hogy az 1945 utáni korszak *tudományos* kutatása kívánatos. Tényszerűnek kell lennie a vizsgálódásnak, és a korszak értékelése kapcsán a kutatásnak meg kell jelenítenie a korabeli realitásokat.[167] Kerülendő szerinte az, hogy a divatos „anti-korszak sematizmusa" befolyásolja a feltárásokat. (Ugyanez jellemző volt az 1945–89 közötti időszakban a Horthy-korszak kutatását és megítélését illetően is.)

---

[167] Glatz Ferenc: Az ún. Kádár-korszak kutatásáról. História, 1991/4. 2. o.

1. A vizsgált korszakról

Az 1950-es évek első felének történeti vizsgálata nem terjedhet ki csupán Magyarországra. 1945, de főként 1948 után kiemelt fontossággal bíró a térség egészének története, illetve a szocialista és a kapitalista tábor bonyolult kapcsolatrendszerének feltárása. Mivel a magyar történelem 1948 után szerves része volt a szovjet államrendszernek, e mozgástéren belül kell elvégezni a kutatásokat. 1953 és 1989 között a magyarországi belpolitika egyik legfőbb sajátossága volt az, hogy a „politikai inga" a reform és a visszahúzás erői között mozgott. A politikai rendszer működésének megítélésével kapcsolatosan ezen időszak esetében is az a legfontosabb mérce, hogy mennyit tett meg az állampolgárok anyagi-szellemi gyarapodásáért, hogy miféle lehetőségeket biztosított az egyszer megélhető élethez.[168]

A korszak gyermekkortörténetének, gyerekszemléletének alakulását is nagyban befolyásolta a nemzetközi erőviszonyok változása, a hidegháború, a tervgazdálkodás bevezetése, a szovjet modell követése vagy az arra való törekvés, a külföldi és magyarországi munkásmozgalmi irányzatok lépései, illetve az MDP politikájának mozgásai. Az 1945–1956 közötti időszakot jellemezve Bassa Endre az alábbiakat írta:

„A nagy tettek, a lázas nagyot akarás, az irreális tervkovácsolás és a tragikus tévedések" időszaka volt.[169] E tények alapvetően meghatározták a gyermekkép, a szociális gondoskodás, illetve családtámogatások alakulását is.

- A szocialista iparosítás;
- az egypártrendszer bevezetése;
- a társadalomban tapasztalható, jórészt mesterségesen „gerjesztett" és levezényelt mobilitás, tömegek „helycseréje" a társadalomszerkezeten belül;
- a terv- és munkaerő-gazdálkodás;
- az „éberség" meghirdetése;
- a békeharc

és számos egyéb tényező hozzájárult ahhoz, hogy a gyermekkép gyökeresen megváltozott.

[168] Uo. 4. o.
[169] Bassa Endre: Mit kell tudni a nőmozgalmakról? MNOT–Kossuth, Bp., 1982, 101. o.

2. Népesedési viszonyok a vizsgált korszakban

Magyarországon a II. világháború után ugyan csekély mértékben, de emelkedni kezdett a születési arányszám, ami 1947–50 között a háború előttinél magasabb, 21‰-es szinten stabilizálódott. Az ezt követő két évben kismértékű csökkenés volt tapasztalható, 1953-tól viszont – az anya- és csecsemővédelmi intézkedések, az abortusz lehetőségének drasztikus korlátozása, illetve a propaganda hatására jelentős népességnövekedés következett be. 1954-ben a születési arányszám elérte a 20. század második felének legmagasabb értékét, és kiemelkedően magasnak számított egész Európában. A 23 ‰ körüli érték 2 éven át stagnált, az 1956-tól legalizált művi vetélések és a korábbi adminisztratív jellegű intézkedések eltörlése azonban jelentősen leszorította a születési arányszámot.[170]

A népességszám 1945 és 1960 között az alábbi módon alakult:[171]

1945	9082 ezer fő	
		növekedés: 211 ezer fő
1950	9293 ezer fő	2,3%
		növekedés: 474 ezer fő
1955	9761 ezer fő	5,1%
		növekedés: 194 ezer fő
1960	9961 ezer fő	2,0%

Bár a születések évi száma erős ingadozást mutat, a korabeli statisztikai adatokból jól kitűnik, hogy 1953–55 között jelentős hullámhegy alakult ki.

3. Anya- és gyermekvédelem

1945 után, amikor a nők is nagyobb számban megjelentek a politikai élet színterein, egyre több szó esett anya- és gyermekvédelemről. A Nemzetgyűlés 1946. febr. 13-i ülésén Hajdú Ernőné szociáldemokrata képviselő interpellációját nagy figyelemmel és viharos tapsokkal kísérték az akkori honatyák. Rámutatott ugyanis arra, hogy az ország újjáépítésének és gazdasági fejlődésének egyik alappillére az anya- és gyermekvédelem.

[170] Klinger András: Magyarország népesedése az elmúlt negyven évben. In: Magyarország társadalomtörténete 1945–1989. Szerk.: Fokasz Nikosz, Örkény István; Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1999, 47. o.

[171] Klinger i. m.: 45. o.

„Az anyaságot általában romantikus költői dolognak tekintik, de hogy anyának, dolgozó anyának lenni mit jelent, azt csak az tudja, aki elnehezülő testtel és sajgó háttal dolgozik a földeken vagy a gépek előtt, tekintet nélkül arra, hogy varrógép, írógép vagy ipari munkagép-e az." „Tisztelt Nemzetgyűlés! Leszegezni kívánom, hogy az anyaság nem magánügy, hanem a társadalomnak tett szolgálat... (a múltban) a sokgyermekes anyákat medáliákkal tüntették ki, mint a tenyészállatokat. Mi nem óhajtunk ilyen kitüntetésben részesülni, hanem azt kívánjuk, hogy a társadalom érezze: kutya kötelessége, hogy segítsen a sok gyermek felnevelésében."

Nem volt tehát előzmények nélkül való az a jelenség, hogy az 1950-es években az anyaság, a gyermeknevelés méltatása központi helyre került a (párt)-politikában. A propagandaanyagok, a törvények és rendeletek, valamint a sajtótermékek egyaránt a gyermekvállalás buzdítását hordozták. Nem tűnt el azonban, sőt új, differenciált formában élt tovább az „Anyasági Érdemrend" és „Érdemérem" és a sokgyermekes anyák jutalmazása. [Az Érdemrend I. fokozatát pl. a 11 v. ennél több gyermeket nevelő anyák kaphatták az 1951: 9. sz. törv. erejű rendelet szerint.][172] Az 1953-ban kiadott Munka Törvénykönyve 9. fejezete foglalkozott a dolgozó nők és a fiatalkorúak védelmével. Ebben szó esett a terhes nők egészségvédelméről is (94. §). A szülési szabadság ekkor 12 hét volt, és szülés előtt és után két részletben kellett kiadni, vagy szülés után egyszerre kivenni. Fizetett szoptatási időt is előírt a jogi szöveg, 9 hónapon át.[173]

Ugyancsak 1953-ban született minisztertanácsi határozat az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről (1004:1953. sz. határozat). Eszerint „... a legfőbb érték az ember, (ez) egész népünk közös ügyévé teszi a házasság, a család, az anyaság és a gyermek fokozott védelmét."[174]

Ebben a határozatban rendelkeztek a terhes anyák védelmének fokozásáról (védőnői, falusi szakorvosi hálózat bővítése stb.), az ingyenes csecsemőkelengyéről, amelyet 400 Ft értékben megkapott minden olyan anya 1953. március 1-től, aki részt vett a 3 előírt orvosi vizsgálaton. (A kelengye pelenkából és ruházati cikkekből állt.) A Minisztertanács határozott a TB-juttatásokról (terhességi és gyermekágyi segély, valamint anyasági segély), és döntött a családi pótlék összegéről.

Ezzel az anya- és gyermekvédelmi programmal szorosan egybekapcsolódott a bölcsődék és csecsemőotthonok fejlesztése (1954-ig duplájára kellett emelni a férőhelyek számát), a gondozás minőségének javítása. A határozat szerint bölcsődei és óvodai férőhelyeket főleg „a jelentős új ipari településeken kell létesíteni. Az új háztömbök tervei a tömb lakói gyermekeinek részére szükséges bölcsőde és óvoda tervét is tartalmazzák."[175]

---

[172] In: Törvények és törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek – 1951. Budapest, 1952, 68–69. o.

[173] Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Budapest, 1953, 134–135. o.

[174] Uo. 174. o.

[175] Uo. 176. o.

Kimondták a terhes női otthonok létesítését az egyedül álló anyák ellátására. Budapesten 70, Sztálinvárosban és Miskolcon 100-100 férőhelyes intézményt kellett felállítani.

Az 1953-ban kelt 8. sz. minisztertanácsi rendelet intézkedett a gyermektelenek adójáról. Ezt azoknak az önálló keresettel vagy jövedelemmel rendelkező férfiaknak és nőknek kellett fizetniük, akik 20. életévüket betöltötték, és nem volt saját vagy örökbe fogadott gyermekük. (Férfiak 50, nők 45 éves korukig voltak fizetésköteleztettek, az adóalap 4%-a erejéig; a háztartási alkalmazottak pedig havi 15 Ft-ot fizettek.)[176]

4. Gyermekkép a sajtó tükrében

Kutatásunk jelen állásában két, a korszakban működő sajtótermék szisztematikus átvizsgálását végeztük el. A Nők Lapja című képes újság hetente megjelenő, központosított lap volt, amely hűen tükrözte az akkori magyar politikai élet minden rezdülését, és képet adott az ország (helyesebben: a „szocialista tábor") külpolitikájának irányairól, törekvéseiről is. 1949-től az 50-es évek végéig Magyarországon jól kimutathatóan a Szovjetunióból importált nőideál jelent meg ebben az előbb tíz-, majd százezres példányszámot elérő képes újságban. Az 1945–49 között Asszonyok címmel kiadott, 1949-től Nők Lapjaként napvilágot látó hetilap az új nő- és gyerekkép közvetítője, a nőkről és gyermekekről kialakuló párt- és társadalompolitikai álláspontok tükre volt.[177]

A másik, általunk vizsgált sajtótermék az 1953 januárjától megjelenő Óvodai Nevelés, amely tulajdonképpen az 1948-as kiadású Gyermeknevelés (ekkor még a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete adta ki) című lap szerves folytatása, így 1953-as évfolyama már a 6.-nak tekinthető. A korabeli Közoktatásügyi Minisztérium 2600 példányban megjelent folyóirata havilap volt, mely ugyan lényegesen kevesebb olvasóhoz jutott el, mint a Nők Lapja, ám kiválóan alkalmas arra, hogy segítségével megvizsgáljuk a „hivatalos", szovjet mintát követő, pártideológiai célokat kifejező gyermekszemléletet.

A Nők Lapja című újság cikkeinek, képanyagának és címlapjainak átvizsgálásával világosan megállapítható, hogy melyek voltak az 1950-es évek első felének legfőbb elemei a gyermekszemlélet kapcsán. A lap folyamatosan és töretlenül szólt a gyermekek helyzetének jelentős (és óriási távlatokkal kecsegtető) javulásáról. Mint az akkori élet minden dimenzióját illetően, e lapban is gyakori és bevett fordulat volt az 1945 előtti (ám csakis a Horthy-korszakot érintő) helyzet abszolút negatív módon való bemutatása, a szegény-

---

[176] In: Törvények és törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek – 1953. Budapest, 1953, 70–71. o.

[177] Burucs Kornélia: A nőkről – Propaganda, viták 1945–1970. In: História, 1997/1. sz., 26–28. o.

ség, a gyermek- és csecsemőhalandóság egyedüli hangoztatása úgy, hogy közben a II. világháború előtti eredményekről (például az iskoláztatás kiterjesztése, gyermekvédelmi intézkedések bővülése stb.) egyetlen szót sem ejtettek. A gyermekek helyzetének bemutatása kapcsán (is) a két világháború közötti korszak lett az „antikorszak" az 1950-es években, és ez a fajta sematikus történelemábrázolás egészen az 1990-es évek kezdetéig több orgánumban jellemző maradt.

A lap egyik, 1952-es cikkében például Szemes Piroska a régi és az új Ormánság bemutatása kapcsán Bethlen István miniszterelnököt „agyalágyultnak" nevezte, aki miatt az egykézés terjedt el az említett területen. A felszabadulás elhozta új lehetőségek hatására „már süt a nap Ormánság felett s a langyos szelek évről évre több ingecskét szárítanak a kis házak udvarán" – írta a szerző.[178]

Az 1950-es évek ötéves tervek teljesítésének lázában égő Magyarországa, az akkori társadalom – benne természetesen a nők és a gyermekek helyzete – ugyanakkor a cikkek, képek és plakátok tanúsága szerint szinte teljesen pozitív beállításban szerepelt. A kor pártideológiájának megfelelően a Nők Lapja minden sorát is áthatotta a kirobbanó optimizmus, valamint az „apróbb" nehézségek közeljövőben történő legyőzésébe vetett hit. A hazai gyermekeket bemutató írásokban szinte állandó jelzőként szerepelnek a „gyermekkor" mellett a „vidám", a „boldog", a „napfényes", a „napsugaras" szavak, a gyermekek mind „boldogok" és „kacagóak" e szövegekben, miként azt például az igen gyakran közölt versikék is bizonyítják:

„Messze száll szép gyermekünk
csengő kacagása...
Nem hiába küzd a nép,
azt akarja: gyermekét
csak kacagni lássa!"[179]

„Pompázzatok mosolyogva,
teljesedve, sokasodva:
arany jövő ege ontja
fényét szirom arcotokra!"[180]

A pozitív gondolatokat és a társadalom fejlődésével kapcsolatos optimizmust az újságban bemutatott gyermekek képe is sugallta, illetve alátámasztotta. Az általunk vizsgált időszakban mindvégig pufók, nevetős arcú, szépen fésült, ünneplő ruhás kisfiúk és kislányok népesítették be a lapot – legalábbis akkor, ha az illusztráció valamelyik szocialista ország, illetve Magyarország bemutatásához tartozott. A Nők Lapjában csakis a magyar, a szovjetunióbeli, a román, a kínai, a bolgár, az albán, a lengyel és a vietnami gyerekek voltak nevetősek, kövérek, jól fésültek és tiszták, ábrázolásuk gyakran barokkos, puttó-szerű.

Hogy „nagyszerűnek" ábrázolt helyzetük még szembetűnőbb legyen, ellenpontként (a Horthy-rendszer fentebb említett bemutatása mellett) megjelentek az „imperialista és gyarmati" országok gyerekei, szövegekben és képekben is illusztrálták nehéz sorsukat, folyamatosan hangsúlyozva, hogy csakis a szocialista országokban jó gyermeknek lenni. 1952-ben például a „Napsugaras

[178] Szemes Piroska: Ormánság felett süt a nap. In: Nők Lapja, 1952. április 3.
[179] Uj Rezső: Kacagjanak a gyermekek. In: Nők Lapja, 1952. április 10.
[180] Polgár István: Virágzó fa. In: Nők Lapja, 1953. május 28.

gyermekkor" című képriport az alábbi szövegaláírással jelent meg a lapban: „Míg a tőkés országokban és a gyarmatokon éhezés, tudatlanság, nyomor és betegség a dolgozók gyermekeinek a sorsa, addig a Szovjetunióban és a népi demokráciákban jólétben, vidáman élnek a kicsinyek. Így van ez a mi hazánkban is – örök hála és dicsőség érte a felszabadító Szovjetuniónak."

Gyakori témája volt a képeknek a nyomorgó spanyol, olasz, francia gyerekek bemutatása (utcagyerekek, illetve dokkmunkások, barlanglakó családok gyermekei), akik a fotókon mindig piszkosak, fésületlenek és soványak, illetve az afrikai gyarmati sorban lévő országokból érkezett fényképek, amelyeken szinte kivétel nélkül szögesdrótok mögött álló gyerekek láthatóak. (Képaláírásként többször is szerepelt az a mondat, hogy a „szabadságot a Szovjetunió hozta el".)

A „múlt" és „jelen" összehasonlítása, a „szocialista" és „imperialista" országok gyermekeit összevető ábrázolás teljesen sematikus, fekete-fehér volt, annak gyakori hangoztatásával, hogy a világon a legjobb a Szovjetunióban gyereknek lenni. Ezt a gondolatot nem csupán képekkel és propaganda-szövegekkel igyekeztek alátámasztani, hanem a szocialista tábor gyermekintézményeit bemutató számtalan riporttal is. Ezek között nagyobbrészt a magyarországi óvodákat, bölcsődéket, iskolákat, szülőotthonokat, gyerekkönyvtárakat, úttörő-létesítményeket leíró cikkek, képsorozatok szerepeltek, és – mint minden más korabeli sajtótermékben – gyakori statisztikai adatsorok. A tervgazdálkodás kiemelt területe volt a gyermeknevelés sokasodó feladatait megoldó intézmények gyarapítása, ám 1955-ben már jól látszott, hogy az óvodák és bölcsődék fejlesztésének üteme korántsem tart lépést a megnövekedett gyermeklétszámmal.

1953-ban a lapban még azt írták, hogy nem lehetetlen az, hogy minden megszületett gyermek életben maradjon egy „olyan országban, ahol a dolgozók minden erőfeszítésének végső célja és értelme: az ember."[181] 1956-ban viszont az abortuszt legalizáló rendelet ismertetése kapcsán a lap az alábbiakat közölte: Az 1004-es rendelet (1953) „azzal sem számolt, hogy ilyen ütemű népszaporodáshoz viszonyítva nincs elég szülőotthonunk, kórházi ágyunk, bölcsődénk. Néhány évre előre tekintve azt is lehetett volna látni, hogy iskoláink a nevelőmunkát akadályozó módon túlzsúfoltak lesznek."[182]

Ez az 1956-os évre oly jellemző kritikai megjegyzés tulajdonképpen újdonságnak számított a Nők Lapja hasábjain (is). A korábbi években – beleértve a Nagy Imre-érát is – csakis apró-cseprő, az intézményfejlődés gondjaihoz képest jelentéktelen problémákról írt a lap a gyermeknevelés kapcsán. Ugyanakkor megállapítható, hogy az újság „Okos Kata levelesládája" című rovatának olvasói leveleit szisztematikusan átvizsgálva kitűnő rálátásunk nyílik a szocialista építés kezdeti időszakának ellátási nehézségeire, termelési és elosztási problémáira. Ez a látszólag „ártatlan" rovat valójában a lap egyetlen kiskapuja volt, amelyen át mindenki világgá kiálthatta véleményét a korszak visszásságaival, gondjaival kapcsolatosan. Az évek alatt nők százai számoltak be az életüket keserítő mindennapi problémákról, melyek közül leggyakoribb

---

[181] 1300 megmentett élet – képriport a koraszülött-otthonokról. In: Nők Lapja, 1953. április 30.
[182] „A szülők döntik el." In: Nők Lapja, 1956. május 31.

téma volt az üzemi étkeztetés kritikája, illetve az áruellátás akadozása, az áruk minőségével kapcsolatosan emelt kemény kifogások. A gyermekneveléshez szükséges legalapvetőbb eszközök is gyakran hiányoztak a boltokból, miként azt – a hurráoptimizmus ellenpontjaként – az olvasói levelek tanúsítják. Nem lehetett kapni elegendő guminadrágot, üvegbilit, cumisüveget, járókát, babakocsit, fürdetőkádat, csörgőt, pillanatok alatt darabokra estek a gyerekjátékok, rojtosak voltak a gyermekruhák, és rendszeresen problémát jelentett a bölcsődések és óvodások intézményi étkeztetésének minősége, mennyisége.

A gyermekek gondozásával és nevelésével kapcsolatos problémákon a Nők Lapja több állandó rovata is próbált enyhíteni. Csecsemőápolási szakcikkek, „Szülők iskolája", illetve a gyermekruhák és -ételek otthoni elkészítéséhez közölt kézimunka- és receptleírások százai jelentek meg a vizsgált időszakban.

A hetilap – hasonlóan az 50-es évek egyéb sajtótermékeihez és a korabeli propagandisztikus céllal készült plakátokhoz – a gyermekfotókat, illetve magának a „gyermeknek" az említését gyakorta használta fel ideológiai célokra. A gyermek nem csupán mint az öröm, a boldogság „szimbóluma" szerepelt a Nők Lapjában, hanem a békeharcot, a szocialista jövőt, a haladást kifejező személy. A gyermekfotók állandó illusztrációkká váltak a békekölcsönjegyzés, az ötéves terv teljesítése, a szovjet–magyar barátság, a (szovjet) katonák, a rend dicsőítése kapcsán, és nem hiányoztak soha a gyermekek a politikai kongresszusokról, a párt vezetőit bemutató fotókról és plakátokról. Világosan kiderül az egykori képek elemzéséből, hogy a gyermek, a gyermekkor szöveges vagy piktografikus megjelenítésével gyakran támasztották alá az ideológiai tartalmú mondanivalót, és a „gyermek" állandó emlegetésével próbálták elfogadhatóvá (és „eladhatóvá") tenni a nem túl népszerű eszményeket. Az 1950-es évek első felének központilag irányított és felügyelt sajtójában a gyermek magával a boldog jövővel egyenlő, és őt éri sérelem, ha a felnőttek nem cselekednek megfelelő módon, azaz nem vesznek részt a sztahanovista mozgalomban, a békeharcban, a békekölcsönjegyzésben, a téeszesítésben, a szocialista építőmunkában, a tanulásban, a választásokon, a pártmunkában, a szocialista országokkal való együttműködésben stb. Erre vonatkozóan a lapból több tipikus példát is kiemelhetünk. 1952-ben pl. az MNDSZ III. kongresszusa az alábbi jelmondat alatt ülésezett: „Az ötéves tervért, a gyermekért, a békéért." A tanácskozás küldöttei közül egy kisgyermekét karjában tartó nő fotója mellett az alábbi szöveg jelent meg a lapban: „Mackó Lászlóné kicsi fiát, Lacikát, nem azért neveli, hogy az imperialisták gyalázatos háborújának legyen áldozata – gyermeke békés, boldog jövőjéért akar küzdeni, ezért kapcsolódik be rövidesen a termelőmunkába."[183]

Ugyanebben az évben – a koreai események miatt – a magyarországi női magazin az ottani gyermekek védelmére is buzdított: „A koreai gyermekek életéért mi is felelősek vagyunk"[184] és „A magyar anyák, nők tudják, hogy azok, akik Koreát vérbe borították, a mi boldog hazánk földjére is el akarják

[183] Az MNDSZ III. kongresszusa. In: Nők Lapja, 1952. május 22.
[184] A koreai gyermekek életéért mi is felelősek vagyunk. Nők Lapja, 1952. július 3.

hozni a háborút, a mi asszonyainktól is el akarják venni az egyenjogúságot, gyermekeinktől a napfényes bölcsődéket, az iskolákat."[185]

Különösen széles teret adott a lap a többgyermekes édesanyák bemutatásának (akiket évente magas állami kitüntetésekben is részesítettek). Egyik, 1952-ben íródott olvasói levél hűen tükrözi, hogyan lehetett az anyaság érdeméből ideológiai támasztt kovácsolni: egy 1400 forinttal kitüntetett 9 gyermekes anya ezt írta Rákosi Mátyásnak: „Minden erőmmel azon leszek, hogy gyermekeimet szocialista szellemben a Magyar Népköztársasághoz hűséges dolgozókká neveljem."[186]

1953-ban a szavazások kapcsán a választási agitáció fontos eleme volt a gyermekábrázolás. Rákosi Mátyás mint az „ifjúság legjobb barátja" tűnt fel több plakáton és a Nők Lapja képein is. Május 21-én a szavazásról készült újságillusztráció egy, a kórházi ágyon ikerbabáival fekvő anyát ábrázol: "újszülött gyermekei boldogságára szavaz Cserti Ferencné, a nagyatádi járási bíróság dolgozója."[187]

1954-ben a „békeharc" állandó emlegetése a magyarországi mindennapok velejárója volt, a Nők Lapja is egyre többször írt „békeszerető, harcos anyákról", hangoztatva folyamatosan, hogy „A béke védelme a gyermek védelme." Ebben az évben alakult meg neves írók, művészek és orvosok közreműködésével az „Országos Bizottság a Gyermekért" nevű szervezet.[188] 1955-ben az „Anyák Országos Konferenciája" elfogadta az „Anyák fogadalma" című írást, amely ugyancsak békeharcos szellemben íródott, a gyermekek gyakori emlegetésével, s melynek szövege egyáltalán nem mondható békésnek. „A gyermekek belénk fogódznak oltalomért esdekelve. Tegyünk fogadalmat, erős esküvel, hogy megvédjük őket! Esküdjünk meg, hogy soha nem engedjük a fasiszta barbárságot úrrá lenni felettünk! (...) Esküszünk a gyűlöletre, mely bennünk lobog minden pusztítással szemben!"[189]

5. Címlapképek gyermekábrázolása

Az 1952–56 közötti címlapképeket átvizsgálva a Nők Lapja esetében is jól látszik az a változás, amely az időszak pártideológiájának alakulását tükrözi. A címlapképeket készítő fotósok, hasonlóan a kor plakátkészítőihez, gyakorta teátrális, politikai jelszavakkal direkt vagy indirekt módon összekapcsolt képeket alkottak. A címlapon látható alakok (a Nők Lapja esetében jórészt nők és/vagy gyerekek) szinte mindig nagyméretűek, gyakori a mellképszerű ábrá-

[185] Uo.
[186] Nők Lapja, 1952. július 10.
[187] Nők Lapja, 1953. május 21.
[188] Nők Lapja, 1954. május 27.
[189] Elfogadták az „Anyák fogadalmá"-t. In: Nők Lapja, 1955.

zolás. A háttér általában elnagyolt (valamelyik új szocialista város[építkezés], Moszkva, Budapest, illetve gyári életképek láthatóak elmosódottan).[190] Előfordult a retusált gyermekportré rajzolt háttérben való elhelyezése, ami egészen valószerűtlenné tette az újság egyes címlapjait. 1952–54 között a Nők Lapja címoldalán szereplő gyermekek általában 3-5 év körüliek, többségükben kislányok, akiket vagy egyedül, vagy édesanyjukkal – esetleg macival vagy békegalambbal – fotóztak a képek készítői. Bár a lap sötétbarna-fehér színben jelent meg, a címlapokon szereplő vörös zászló és csillag és a kék békegalamb élénk színezést kapott. A korszak ideológiájának hű és jellegzetes képét nyújtja az 1952-es karácsonyi címlap: egy kisfiú és egy kislány ajándékba kapott építőkockákból a Kreml óratornyát készítette el, tetején vörös a csillag, a gyerekek azt nézik tágra nyitott szemekkel. Nem hiányoztak a gyerekek a címlapokról 1953-ban sem: megtalálhatjuk a szokásos beállítású „anya-gyermek" képet Sztálin halála, a nemzetközi nőnap, illetve a szavazás apropójából.

1954-ben – a társadalmi és belpolitikai élet változásainak következtében – a Nők Lapja oldalain is érezhető volt a Nagy Imre-éra pozitív hatása; az emberarcúbbá váló címlapok a munkaverseny és a békeharc elé helyezték a szórakozásról, sportról, tanulásról szóló híreket, illetve a magánszféra ábrázolását. Ebédelő napközis gyerekek, hógolyózó parasztfiúk, zenélő óvodások, sétáló úttörők és alvó kislányok vették át ebben az évben korábbi „békekölcsönt jegyző" társaik helyét a címlapokon. A bensőséges és természetes pillanatokat előtérbe tevő fotók között minden bizonnyal a legmeglepőbb az a február 18-i címlap, melyen két jól öltözött gyerek zongorán játszik, mögöttük polgári lakásbelsőrészlet, az alábbi aláírással:

„A »Lenin útja« kolhozban Olga és Vologya Csermuskin kolhozparaszt-szülők gyermekei zongoraleckéjüket gyakorolják."

1955 címlapjait tanulmányozva azonnal szembeötlik, hogy míg a korábbi években a Nők Lapja 20-25%-ban szerepeltetett címoldalán gyermekalakokat, az évtized közepére ez az arány 50%-ra nőtt, vagyis kéthetente volt látható gyermek, szinte mindig édesanyjával vagy katonákkal.

Az ez évi képbeállítások illetve képaláírások egyértelműen mutatják, hogy a gyermekek szerepeltetése a békeharc fokozását volt hivatott alátámasztani. Az alábbi szövegek olvashatók a címoldalakon: „Magyar nők, magyar anyák! Családotok, gyermekeitek boldog jövőjéért emeljétek fel szavatokat a háborús gyújtogatók ellen!" (április 28.) „Anyák, akik az életet adjuk, egyesüljünk az élet megvédésére!" (május 5.) „Megterveztük és építjük gyermekeink boldog jövendőjét: Elsöprünk minden akadályt, mely elébe áll!" (május 12.) „Ha a népeknek drága a béke, kétszeresen drága az asszonyoknak, akik az élet és nem a halál számára szülték gyermekeiket." (január 6.) „Úgy őrizzük a békét, mint gyermekeink álmát!" (május 26.) stb. Ebben az évben különösen gyakori téma volt a Nők Lapjában az úttörők és katonák együttes ábrázolása, főként a „katonáknak virágot átnyújtó kislány" mint képtéma.

---

190 Ihász István: Plakátok az 50-es években – A tetten érhető manipuláció. In: Rubicon 1993/7. sz., 27–29. o.

A békeharc 1956-ban is folytatódott, az októberig rendelkezésre álló lapszámok mutatják, hogy a gyerekek továbbra is fontos szereplői voltak a nemzetközi békeharc, nőnap, gyereknap, május elsejei felvonulás, pedagógusnap, könyvhét bemutatását adó címlapoknak. Ebben az évben ugyan kissé csökkent az előző év magas aránya a gyermekábrázolást illetően, sajátos vonás viszont az, hogy igen sok képen nem magyar gyerekek (is) láthatók, például afrikai anya-gyermek fotók.

A Nők Lapja 1952–56 között megjelent példányainak címlapképei hűen tükrözik, hogy a korszakban miféle törekvések, pártpolitikai célok támogatására és népszerűsítésére használták fel a gyerekeket illetve a róluk készült fotókat és rajzokat. A gyerekekre úgy tekintettek, mint a béke, az ártatlanság, a boldog jövő várományosaira.

6. Az *Óvodai Nevelés* alapján rekonstruálható gyermekkép

1953 januárjában, amikor az Óvodai Nevelés című lap útjára indult, a főszerkesztő, Szabadi Ilona vezércikkében körvonalazta a szocialista pedagógiát, mely az 1948–52 között kiadott Gyermekvédelem c. lapból hiányzott. Szerinte 1952-től, amikor is az óvónők számára kiadott havilap a „dal-, mese-, versanyagok" közlése és a gyakorlati kérdések taglalása helyett „végre elméleti", a „szovjet" pedagógiai műveken alapuló cikkeket kezdett megjelentetni, „kezdett jó úton haladni".[191]

Az óvoda legfőbb feladata a szerkesztőnő ideológiai indíttatású megfogalmazása szerint „a munkafegyelem megszilárdítása, a munkához való jobb viszony megteremtése"[192] Miként a lap későbbi számaiból is kiderül, a gyermekideál a munkát és természetet szerető „békeharcos", a jól szervezett, tervezett és irányított munkálkodásban jó kedvvel részt vevő óvodás. A kisgyermekek mint a „kommunizmus leendő építői" szerepelnek a lap hasábjain. Egy, a gyermekkönyveket bemutató írásban például Dubrovinát, az orosz közoktatásügyi miniszterhelyettest idézve így írt erről az Óvodai Nevelés: „hazánk szabadságáért és becsületéért, Lenin–Sztálin pártjának ügyéért, a kommunizmus győzelméért küzdő bátor, élénk, életvidám, erejükben bízó, bármely nehézséget legyőzni kész harcosokat neveljen..."[193] az irodalom.

A „munkás" és „harcos" gyermek, mint ideál, illetve a munkára nevelés, mint fő pedagógiai cél volt tehát a lap cikkeinek legfőbb, kiemelten kezelt témája. Az 1953-ban körülbelül heti 70 percben sugárzott óvodarádió témái

---

191 Szabadi Ilona: A Gyermeknevelés ötödik évfordulójára. Óvodai Nevelés, 1953/1. sz., 5–7. o.
192 Uo.
193 Óvodai Nevelés, 1953. január, 23. o.

között is ilyesfélék szerepeltek: „Épül a gyár. Fut a vonat. Mese a bányáról. Mese a traktorról" stb.[194]

1953-ban törvény jelent meg a kisdedóvásról, melynek szintén sarkalatos pontja volt „az óvodáskorú gyermekeknek a szocialista pedagógia célkitűzései szerint történő nevelése, gondozása..." (5. §) Ennek szellemében a gyerekek a téesz, az ötéves terv, az úttörőmozgalom és más hasonló kifejezések jelentését kellett hogy elsajátítsák az Óvodai Nevelés cikkei szerint. Ami az óvodai nevelés elméletét illeti, elmondható, hogy az 1950-es évek első felében a gyermekek nevelése a felnőtt pártszemináriumok „kicsinyített" változatának mintájára került megtervezésre, abszolút módon tükrözve a hivatalos pártideológiát és annak változásait. Az állandó óvodai ellenőrzésekről szóló „elrettentő" híradások azonban e folyóirat hasábjain is ékesen bizonyítják, hogy néhány – inkább külsődleges, kirakatszerű – jelenségtől, eseménytől eltekintve a magyarországi óvónők korántsem valósították meg gyakorlatukban a „szovjet" pedagógián nyugvó elveket, hanem hagyták játszani, sétálni, énekelni az óvodásokat, és mesékkel színesítették a rájuk bízott kicsik napjait. A „kritikusok" sok esetben „burzsoá csökevénynek, maradványnak" vélték a „látszatra törekvést", a „nem tervszerű" foglalkozásvázlatokat, a „klerikális irodalom" óvodai szerepeltetését,[195] holott azok nem voltak mások, mint az óvónők egységes tiltakozásának jelei, illetve a gyermek életkori sajátosságaiból kiinduló pedagógiai gyakorlat egészséges megnyilvánulásai.

Az Óvodai Nevelés átvizsgált évfolyamainak cikkei különös ellenpontját adják a Nők Lapjában és a korszak plakátjain megjelenő gyermekképnek, gyermekideálnak. Míg a címlapokon és faliújságokon szereplő propagandisztikus céllal fotózott vagy rajzolt kisgyermekek a gyermekség, a gyermeki lét fontosságát hangsúlyozzák (látszólag), addig az a lap, amely tulajdonképpeni nevelésükről volt hivatott gondoskodni, *nem gyermekként* tekintett rájuk, hanem *kicsinyített kommunista harcosként!* A pártideológia szempontjából nem maga a gyermek volt fontos az 1950-es évek elején Magyarországon, hanem az a „lehetőség", hogy kivé válhat a szocialista pedagógiának, illetve pártállamnak köszönhetően. Egy, az anyaság korabeli eszményét leíró tanulmányban Rév István a következőket írta: „...az anyaság a korabeli felfogás szerint termelés volt, s ennyiben mit sem különbözött a gyapotszedés eredményétől. Az anya elsősorban férfiakat termelt: katonafiatalokat, akik megvédik a béketábort, egészséges munkásfiatalokat, akik felhúzták a szocializmus építményének, a béke- és egyéb táboroknak a falait."[196] Az efféle gondolkodást leleplezi, illetve jól illusztrálja az az 1953-as cikk, mely az Óvodai Nevelés hasábjain azt taglalta, miként kell díszíteni az óvoda falát. „Mi legyen a falon? (...) A falra elsősorban olyan képeket helyezzünk, amelyek vezetőinket a gyermekek között ábrázolják. Ilyen Lenin elvtárs a gyermekek között, Sztálin elvtársat köszönti a pionír kislány, Rákosi elvtárs az úttörők között, stb. (...) A gyermekmunkák

[194] Rádió az óvodában. Óvodai Nevelés, 1953. február

[195] „Az óvodai nevelőmunka egyes kérdéseiről." Óvodai nevelés. 1953. május, 145. o.

[196] Rév István: Nincs nő, nincs vágy, nincs szex. Rubicon, 1993/7. sz., 32–34. o.

elhelyezéséről kell még néhány szót mondanunk. Ne ragasszuk ezekkel tele az óvodát!"[197]

7. Az *Óvodai Nevelés* címlapképei 1953–1954

A havilap 22 címlapjának az áttekintése egyértelműen megerősíti a fentiekben kifejtett képet a kor gyermekszemléletére vonatkozóan. Attól az egyetlen címoldaltól eltekintve, amely 1953 márciusában Sztálin arcképét mutatta be halála alkalmából, kettő kivételével *valamennyi* rajzolt kép valamilyen munkatevékenység közepette ábrázolja a gyerekeket óvónőjükkel vagy magukban. A „gyermek mint kis munkás" sablonszerű ábrázolások még azon címlapképek esetében is szembetűnőek, amelyeken „játék" közben ábrázolták az óvodásokat. A hóembert építő gyerekek vödröket és lapátokat (!) használnak (1953 és 1954 január), lapát, vödör, szita és egyéb holmik segítségével építenek homokvárakat (1954 június), kocsik, kisvasutak, villamosok és babaedények képviselik a leggyakoribb játéktárgyakat (1953 július, augusztus, szeptember; 1954 március, december), és többször feltűnik a modellezés is a címoldalon (1953 szeptember, 1954 július, augusztus). A két évfolyam címlapjai között mindössze egyszer szerepel „meseolvasást" bemutató rajz (1954 november) és egyszer egy bábszínházi előadás ábrázolása (1954 május). Ez utóbbi rajz ugyanakkor nem mentes az ideológiai nevelésre való többszörös utalástól: a mese vélhetően orosz (medve a fő bábfigura), és a bábszínház tetején kb. 2 gyermekfej méretével azonos úttörőjelvény látható.

8. Gyermekkép a könyvekben

Nem lenne teljes az 1950-es évek pártideológiája által sugallt, illetve kifejezett gyermekszemléletnek a bemutatása, ha nem vennénk szemügyre a korszakban gyermekek számára készített könyveket.

Az iskolai könyvek világa hűen tükrözi a fentebb kifejtett vonásokat. A tankönyvek maguk, illetve a korszak „iskolai túlterhelésről" szóló, több fórumon és sajtóorgánumban tetten érhető vitái egyértelműen mutatják, hogy a tankönyvszerzők többsége egyáltalán nem vette figyelembe a gyermeki érdeklődés sajátosságait, illetve magukat a fejlődéslélektani jellemzőket.

[197] Az óvoda díszítéséről. Óvodai Nevelés, 1953. szeptember, 230. o.

A tankönyveket alaposan túlméretezték, nem súlyozták kellőképpen a fontos és kevésbé lényeges információkat; a szövegeket a számtankönyvektől az irodalomkönyvekig átpolitizálták, és legfőbb nevelési feladatnak tartották a kor ideológusai a gyermekek ideológiai nevelését, a „szocialista ember" kialakítását. Így a számtankönyvek megteltek sztahanovista élmunkásokat, katonákat, úttörőket, termelőszövetkezetekbe tömörült parasztokat felvonultató szöveges feladatokkal, az olvasókönyvek a magyar és nemzetközi munkásmozgalom élharcosainak életrajzaival, a „régi" rendszer „nyomorát" leíró és a szocialista gigantikus építkezéseket dicsőítő szövegekkel.

Az iskolák államosítása és a tankönyvkiadás egységesítése az 1950-es évekre lehetővé tette, hogy „az iskolákat is az ideológiai harc egyik »frontjává« alakítsák át".[198]

A pártideológia szempontjai szerint elképzelt „ideális" gyermek más, iskolásoknak írott művekből, illetve a sajtótermékekben közzétett könyvismertetésekből is előtűnik. Az eszményi gyermek annyira béke- és munkaharcos a korabeli elképzelések szerint, hogy nem is kíváncsi más olvasmányokra, mint amelyek a szocializmus építésével összefüggnek.

Egy, a moszkvai iskolások „érdeklődését" a magyar gyerekek elé példaként állító korabeli cikk szerint az orosz kicsik pl. az alábbi témákról szerettek volna olvasni 1953-ban: „A Nagy Honvédő Háború hőseinek élete; a szovjet partizánok tettei; a koreai háború; milyenek lesznek az emberek a kommunizmusban?" stb.[199] A gyermekek érdeklődését azonban egyáltalán nem bízták a véletlenre. Egy könyvismertetés részlete szerint a gyermekkönyvek írójának „...abból kell kiindulnia, amit azért kell nyújtania a gyermekeknek, hogy a kommunizmus leendő építőit nevelje belőlük".[200] A több tízezres példányszámban kiadott gyermek- és ifjúsági könyvek jelentős része íródott ebben a szellemben, ismételten és újabb oldalról alátámasztva azt az elképzelést, hogy a gyermek nem más, mint leendő párttag, katona, építőmunkás. Így Jókai, Grimm, Kipling, Zelk Zoltán, Hajnal Anna és mások művei mellett nagy példányszámban adták ki Gajdar Timur és csapata című művét, Palotai Boris Sztálinvárosi gyerekek[201] című ifjúsági regényét és más hasonló köteteket. Ez utóbbi a Dunai Vasmű városának építését bemutatva írja le a főhős, Daru Kati „jellemfejlődésének" útját, aki „klerikális parasztlányból" „az új, szocialista város harcos úttörőjévé válik".[202]

A szintén 1953-ban megjelent „Kerek egy esztendő" című, óvodásoknak és kisiskolásoknak szánt könyvet a korszak kritikusai és pedagógusai kiemelkedő műnek tartották, mely válogatott szövegeivel különösen alkalmas gyermekek ideológiai nevelésére. Ebben Petőfi, Móricz és Hugo írásai mellett – túlsúlyban – helyet kaptak kortárs szovjet és magyar írók, költők művei. Például: Madarász Emil: Kreml, Szvetlov A szovjet katona c. verse, Háy Gyula Kossuth híd c. elbeszélése, Nemes István: Az önműködő betongyár; Épül büszkesé-

---

198 Kovács Éva: Vezérekről, példaképekről gyermekeknek. História, 1987/5–6. sz., 41. o.
199 Kovács Judit: Gyermekkönyvek Háza – Moszkva. Nők Lapja, 1953. szeptember 8.
200 Óvodai Nevelés, 1953. január, 23. o.
201 Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1953.
202 Nők Lapja, 1953. október 8.

günk: Sztálinváros. A „Kossuth híd" c. munkából szintén kiderül, milyen volt az időszak átpolitizált gyermekeszménye: „Nemcsak Erzsike (ti. a főhős kislány) zárja szívébe a kommunista párttitkárt, s rajta keresztül egész dolgozó népünket, a segítő szovjet elvtársakat, hanem minden gyermek, aki hallgatja e nagyon szép elbeszélést."[203] Azt, hogy a gyermekkor, maga a nevelés milyen fontos volt pártpolitikai szempontból, mutatja, hogy a hasonló „gyermekkönyvek" bemutatásának az 1950-es évek első felében még a Szabad Nép című lap is folyamatosan és kiemelten helyet adott.

9. Gyermekjátékok és az „ideális" gyermek

A gyermekjátékok – mint minden történelmi korban és helyzetben – az 1950-es években is hűen kifejezték azt a politikai-társadalmi környezetet, amelyben születtek. A játékgyártás esetében is kiemelkedő szempont volt a gyermekek munkára nevelése, illetve az „internacionalista" szellemiség kialakítása. Maga a gyermeki játéktevékenység csakis olyan szempontból tűnt értékesnek, hogy a „jövő dolgozó állampolgárának tulajdonságait (mennyiben) fejleszti ki a gyermekben" – harsogta a Makarenkótól való idézetet 1952-ben a Nők Lapja. „A gyerek játékos érdeklődését kövessük, erősítsük zökkenők kikerülésével, észrevétlenül; állítsuk ezt az érdeklődést társas célok, közösségi érdekek szolgálatába" – végződött a cikk, melyben a szerző kifejtette, hogy kalandregények olvasgatása helyett a gyerekeket sarkallni kell arra, hogy gondolkozzanak el „egy üzem felépítésén".[204]

A munkára nevelést szolgálta a játékok jelentős része is: az egykori játékkatalógusok és újságokban közzétett játékleírások szerint például a „babák százainak se szeri, se száma – hajasbabák és alvók, úttörők, traktorosok..."[205] 3,20 Ft-ba került a „rángatós kulák" bábuja (korábban és később ez a figura mint „bohóc" létezett...). Révész Zsuzsa Játékkereskedelem című, 1953-ban kiadott könyvében a kor kihívásainak megfelelő babák kialakítását szorgalmazta. A színesbőrű gyermekeket ábrázoló babák „a felszabadulás előtt torz, komikus külsejű ábrázolások voltak. Mi is azzal szolgáltuk a proletár internacionalizmust, hogy a színesbőrű gyermekeket ugyanolyan kedvesen ábrázoltuk a babákban, mint a fehérbőrűeket."[206]

A játékok másik, inkább kisfiúknak szánt csoportjában a „szocialista építés" szükséges kellékei voltak: „...az építőkockák és kövek, fém építőszekrények, amelyekből hidak, tornyok, emelők, hajók, autók, repülők állíthatók ösz-

---

203 Rózsa Györgyné: Kerek egy esztendő. (Könyvbemutatás.) Óvodai Nevelés, 1953. január.
204 „A gyermek és a játék." Nők Lapja, 1952. augusztus 7.
205 Molnár László: Új szép játékok. Nők Lapja, 1953. október 29.
206 Ízlésdiktatúra a játékban. História, 1997/5–6. sz., 54. o.

sze..."[207] A katalógusok kínálatában szerepeltek továbbá úthengerek, pótkocsis traktorok, építőautók, Közért-autók, Tejért-autók, daruk és vonatok.

Számos társasjáték is megjelent az 1950-es években, ezek azonban csak kevéssé tudták fejleszteni a gyerekek kooperatív munkálkodását, lévén, hogy rengeteg probléma adódott velük kapcsolatosan. Az újságok olvasói levelei szerint sok társasjáték szabályait nem lehetett megérteni, még a felnőtteknek is gondot okozott az értelmezésük. Sokszor hiányzott e játékokból a dobókocka, a bábuk, és nem bizonyult tartósnak az anyaguk, a festésük sem.[208]

A pártideológia szempontjait követő játékgyártók ízlése azonban gyakran nem esett egybe a gyerekek kívánságaival. A „Télapónak" írt levelek, óvodákban és lakásokban készített, „spontán" élethelyzeteket bemutató fotók és egyéb (szóbeli) információk is alátámasztják, hogy az '50-es évek kisgyerekei leginkább kedvelték a mackókat, kockákat és öltöztethető babákat, és bolondultak a kisvasutakért. A kulákbáb és az „internacionalizmus szellemében" született néger baba nem tudta maga mögé utasítani a gyerekek megszokott játékszereit, így tehát csak a játékgyártást, de nem a játszadozó kicsik lelkületét tudta átjárni a pártideológia.

10. Összegzés

A gyermekkép, illetve gyermekkortörténet vizsgálata az 1950-es évek vonatkozásában sem elválasztható a kor nő- és családtörténetétől, emberképétől, eszme- és mentalitástörténetétől, s a téma szorosan beágyazott a korszak politika- és társadalomtörténetébe. Ebben az időszakban Magyarországon óriási országos propagandát kapott a gyermekvállalás támogatása, mert – egyrészt – ebben látták az extenzív, tervszámok bűvkörébe vont gazdasági fejlődés zálogát. Az erőltetett iparosításhoz, a mezőgazdasági eredmények javításához, a szocializmus fegyveres védelmezéséhez (a „békeharchoz") és a gigantikus építkezésekhez ugyanis rengeteg munkáskézre volt szükség. Az anya- és gyermekvédelmi intézkedések, az 1956-ig fennálló abortusztilalom, a gyermeknevelési intézményhálózat bővítése, illetve a sajtóból, rádióból és plakátokról áradó propaganda együttes eredményeként az 1950-es évek első felében Magyarországon valóban jelentős mértékben nőtt a születések száma, egész kontinensünkön egyedülálló értékeket produkálva.

A korszak politikusainak nagyobb része az édesanyáktól a gyermekszülés és -nevelés kapcsán is gyakorta „sztahanovista" eredményeket követelt. S tették ezt abban az időszakban, amikor a nőktől anyai feladataik mellett elvárták azt is, hogy vegyenek részt a szocialista építésben, tanuljanak, vezessék a ház-

[207] Molnár L.: Új szép játékok. Nők Lapja, 1953. október 29.
[208] Gyermekjátékok. Nők Lapja, 1954. február. 11.

tartást és legyenek aktívan politizáló párttagok vagy MNDSZ-aktivisták. A feltétlenül pozitívként értékelendő korabeli anya- és gyermekvédelmi jogi dokumentumok rendelkezései sem tudták azonban megoldani a gyermekvállalással járó nehézségeket.

A férjek, akik maguk is sokszorosan túlterheltek voltak ebben a korszakban, általában nem tudtak osztozni a gyermeknevelés gondjain. A többgenerációs családmodell éppen ebben az időben indult jelentős bomlásnak az új szocialista városok építésének hatására. Komló, Sztálinváros, Kazincbarcika és a többi új település elsősorban a fiatalokat vonzotta, akik hirtelenében szüleik és rokonaik támogatása nélkül maradtak az új környezetben. Ráadásul, miként az 1955/56-os újságokból is kiolvasható, a gyermeknevelési intézmények és szülőotthonok számának gyarapítása nem tartott lépést a gyermekszületések sokasodásával.

A sajtótermékek, gyerekkönyvek és gyermekjátékok bemutatott vizsgálata és elemzése egyértelműen mutatja, hogy a pártideológia terjesztői és közvetítői a legkülönfélébb célok illusztrálására használták fel a gyermekeket, akiket gyakran nem önmagukban, saját gyermeki létükben szemlélve tartottak fontosnak, hanem mint „a szocializmus építőit", a „béke harcosait". Úgy tekintettek tehát rájuk, mint eljövendő felnőttekre, mint a „boldogabb jövő" letéteményeseire. A kor nevelési eszményeiről beszámoló egykori pedagógiai írások is egyértelműen ezt támasztják alá.

A korabeli szövegek elemzése és a történeti ikonográfiai vizsgálódások is azt bizonyítják, hogy a kor ideológusai (s az őket kiszolgáló írók, fotósok, újságírók, stb.) mosolygós és pufók gyermekarcok ábrázolásával kívánták elfogadhatóvá („eladhatóvá") tenni a szocializmus eszményeit. Szőke hajú, tiszta tekintetű kislányokkal próbálták szimpatikussá tenni a szovjet megszállást, a gyermeki ártatlanság kiemelésével akarták tisztává és szalonképessé tenni a totalitárius diktatúra szürke, ellátási gondokkal és szabadságjogok korlátozásával terhelt mindennapjait.

A számszerűségében kétségkívül eredményesnek mondható, ám az emberi életminőség szempontjából igencsak ellentmondásos korszak történelmének csupán egyik szelete a korabeli gyermekkép jellegzetességeinek, változásának vizsgálata. Kutatásainkat – bár igyekeztünk széles és sokrétű forrásbázisra alapozni – a jövőben feltétlenül bővíteni szeretnénk. A „hivatalos" gyermekkép feltárása mellett ugyanis elengedhetetlenül fontos az időszak valós lehetőségeinek, az akkor élt emberek személyes élményeinek, a mindennapoknak a megismerése is.*

* A tanulmány megjelent az Iskolakultúra 2002. évi márciusi számában.

Ez a kötet a gyermekről, a gyermekkorról szól. Szerzői azt vizsgálják, hogy mi jellemezte az utóbbi kétszáz év gyermekképét Magyarországon. A tanulmányokat olvasva egyebek között megismerhetjük a neveléssel foglalkozó írók, pedagógusok gyermekről, gyerekségről kialakított szemléletmódját, a tankönyvekből kibontakozó gyermek-imázst. Egy esettanulmány segítségével bepillanthatunk egy nyitrai kosztosdiák életének hétköznapjaiba a századfordulót megelőző évtizedekből. Láthatjuk, hogyan tükröződött a korszellem és mentalitás *Az Én Ujságom* című közkedvelt gyermeklap képanyagában. Összefoglalót kapunk a gyermekekkel kapcsolatos népszokásokról. Korabeli folyóiratok (köztük a *Nők Lapja*) tartalomelemzése révén bepillantást nyerünk a gyermekkorról és a gyermeknevelésről alkotott vélemények 1945 utáni alakulásába. A határainkon túlra tekintést segíti az a két tanulmány, amelyek közül az egyik a századfordulón nemzetközivé terebélyesedő reformpedagógiai mozgalom gyermekszemléletét elemzi, a másik pedig a második világháború utáni berlini munkásgyerekek életének hétköznapjaiba kalauzolja el az olvasót.

Eötvös József Könyvkiadó

9789639316652